

SOVIETINIO PASŲ REŽIMO ĮVEDIMAS LIETUVOS SSR 1944–1953 METAIS

Regina Laukaitytė

Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja
humanitarinių mokslų daktarė (istorija)
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108, Lietuva
Tel. (8 5) 261 4436
El. paštas: <regina.laukaityte@istorija.lt>

1944–1953 m. Lietuvoje vykdyta keletas pasportizacijos kampanijų: jau 1944 m. gruodžio mėn. sovietinio pavyzdžio asmens tapatybės dokumentus gavo Vilniaus ir Kauno gyventojai, 1945 m. lapkričio – 1946 m. kovo mėn. – visi Lietuvos SSR gyventojai. Straipsnyje siekiama išsiaiškinti: kada, kokiomis aplinkybėmis ir kokie pirmieji dokumentai Lietuvoje buvo išduodami; kaip veikė pasų režimo įgalinta gyventojų kontrolės sistema; kas žinoma apie padirbtų dokumentų plitimą.

In 1944–1953 several campaigns of passport issuance were carried out in Lithuania: already in December 1944 the residents of Vilnius and Kaunas received Soviet type personal identity documents, in November 1945–March 1946 – all the residents of Lithuania. The article seeks to identify: 1) when, under what circumstances and what were the first documents issued in Lithuania; 2) how did the system of control over the population enabled by the passport regime function; 3) what is known about the spread of counterfeit documents.

Įvadas

Dažnas istorikas, tiriantis pasų sistemos veikimą Sovietų Sąjungoje, ne be ironijos cituoja Lenino raštus ir pirmąsias sovietines enciklopedijas, kur pasų režimas buvo apibūdinamas kaip „policinės valstybės“ atgyvena, svetima socialistinei teisinei sistemai¹. Iš pradžių atsisakiusi pasų, 1932 m. bolševikų valdžia juos vis dėlto įvedė, siekdama užkirsti kelią kolektyvizacijos nuskurdintų, badaujančių kaimo gyventojų masinei migracijai į miestus. Pasus gavo ne visi valstybės gyventojai, o tik tie, kuriems leista gyventi įstatymo numatytose „režiminėse“ zonose – didžiuosiuose miestuose, transporto mazguose ir pasienio teritorijose. Tiesa, ir pasų turėtojų judėjimo laisvė buvo suvaržyta, tai užtikrino duomenų apie gyvenamąją vietą ir darbovietę, teistumą registravimas pasuose. Kaimo gyventojai asmens tapatybės dokumentų neturėjo (kartu – ir galimybės laisvai, be vietos valdžios leidimo, net trumpam pakeisti gyvenamąją vietą), buvo „prišti“ prie kolūkių iki 1976–1981 m., kai pagaliau ir jiems išdalyti pasai.

Lietuvai vėl tapus Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos (toliau – SSRS) dalimi, 1944 m. vasarą, čia – valstybės pasienio zonoje – visiems gyventojams skubotai dalinti Sovietų Sąjungos piliečių dokumentai, svarbi psichologinė ir administracinė priemonė naujam režimui įtvirtinti. Įvedus pasų sistemą, valdžios organai įgijo veiksmingą gyventojų kontrolės priemonę. Tačiau pasportizacijos organizavimo ir rezultatų, šios administracinio pobūdžio priemonės taikymo klausimai isto-

¹ БАЙБУРИН, Альберт. Введение паспортной системы в СССР. Из *Окончательная бумажка или отчужденное свидетельство? Статус документа в культуре*. Москва, 2012, с. 75; ЛЮБАРСКИЙ, Кронид. Паспортная система и система прописки в России [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.hrighs.ru/text/b2/Chapter5.htm>>.

riografijoje iki šiol iš esmės netirti. Greičiausiai todėl, kad istorikai intensyviai analizuoja saugumo archyvinius fondus, tik vienas kitas yra atradęs ir kitų represinių institucijų veiklos šaltinius (šiuo atveju – Milicijos valdybos, veikusios Vidaus reikalų liaudies komisariate, nuo 1946 m. – ministerijoje). Antisovietinio pasipriešinimo tyrėjai apie pasų režimą yra tik užsiminę, pavyzdžiui, teigiamai, kad pasportizacija sudariusi galimybę partizanams apsigyventi miestuose, legalizuotis aplenkiant NKVD-NKGB². Istorikas Vytautas Tininis dokumentų rinkinyje, skirtame komunistinio režimo nusikaltimams, publikavo keletą su pasportizacija susijusių dokumentų, taip atkreipdamas dėmesį į kampanijų svarbą³. Pasų sistemos panaudojimo mechanizmą organizuojant lenkų ir žydų repatriaciją iš Lietuvos SSR yra atskleidusi istorikė Vitalija Stravinskienė⁴. Teisės literatūroje Vytautas Sinkevičius išanalavo Lietuvos SSR ir SSRS pilietybės tapatumo klausimus, tarpvalstybinius susitarimus dėl piliiečių repatriacijos į Lenkiją ir Vokietiją⁵.

Šiame darbe siekiama išsiaiškinti tiesiogiai su Lietuvos SSR pasportizacija 1944–1953 m. susijusius klausimus: 1) kada, kokiomis aplinkybėmis ir kokie pirmieji sovietiniai asmens tapatybės dokumentai Lietuvoje buvo išduodami; 2) kaip veikė pasų režimo įgalinta gyventojų kontrolės sistema; 3) kas žinoma apie padirbtų dokumentų plitimą.

Tyrimui pasitelkiami Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) ir jo padalinyje – LYA Vidaus reikalų ministerijos dokumentų saugojimo skyriuje (LYA VRM DS) – esantys dokumentai, šaltinių ieškota Rusijos Federacijos valstybiniame archyve (GARF); taip pat naudojamos publikuotais pokario metų dienoraščiais, atsiminimais. Santrumpos VRLK, VSLK (Vidaus reikalų ir Valstybės saugumo liaudies komisariatų) ir NKVD, NKGB šiame straipsnyje vartojamos kaip sinonimai.

1944–1953 metų pasportizacijos kampanijos

Pirmuosius sovietinius asmens tapatybės dokumentus Lietuvos gyventojai gavo 1944 m. pabaigoje – 1946 m. pradžioje. Buvo išduodami net keturių rūšių terminuoti dokumentai: dalis Vilniaus ir Kauno gyventojų gavo 5 metų pasus, bet dauguma žmonių – vienerius metus galiojančius laikinus pažymėjimus, išrašomus, kaip ir pasai, lietuvių ir rusų kalbomis. Įtarimų sukėlė asmenys (neturėję gimimo datą ir vietą patvirtinančių dokumentų) gavo vadinamuosius specialiuosius pažymėjimus. Pastarieji buvo dvejetainiai – standartiniai ir „kitokios spalvos trumpalaikiai spec. pažymėjimai“, skirti Klaipėdos krašto gyventojams vokiečiams ir „suvokietėjusiems“ lietuviams. Specialūs pažymėjimai buvo išduodami 6 mėnesiams, išrašomi tik rusų kalba ir galiojo be fotografijų. Dėl trumpų dokumentų galiojimo terminų gyventojai buvo priversti dažnai juos pratęsti (patys dokumentai nekeisti, pratęsti spaudais), nuolat atnaujinti savo duomenis.

Sovietiniai asmens tapatybės dokumentai gerokai skyrėsi nuo dabartinių – be įprastų duomenų, juose buvo įrašomas tėvo vardas, buvo skiltys: „Tautybė“, „Socialinė padėtis“, „Karo prievolė“, papildomi lapai skirti įrašams apie įregistravimą / išregistravimą iš gyvenamosios vietos, informacijai apie santuoką / ištuoką ir vaikus, apie priėmimą / atleidimą iš darbo, fiksuotas asmens teistumas. Tad, pasak SSRS dokumentų istorijos specialisto Alberto Baiburino, sovietinis pasas glaustai atspindėjo visą jo savininko gyvenimą⁶.

² KASPARAS, Kęstutis. Okupantų veiksmai siekiant demoralizuoti ir dezorganizuoti pasipriešinimą 1945 m. vasarą [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: http://genocid.lt/Leidyba/3/Kestutis_Kasparas.htm.

³ TININIS, Vytautas. *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 396–398, 475–476.

⁴ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 147–157.

⁵ SINKEVIČIUS, Vytautas. *Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2002, p. 85–98.

⁶ БАЙБУРИН, Альберт. *Советский паспорт: история, структура, практика*. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2017, с. 276.

Pirmieji bandymai įvesti pasų režimą Vilniuje ir Kaune 1944 metais

Nors buvo užimta tik dalis Lietuvos, 1944 m. rugpjūčio 12 d. Lietuvos SSR Liaudies komisarų taryba (LKT) priėmė nutarimą, įpareigojantį VRLK įregistruoti miestų gyventojus, o vietos vykdomuosius komitetus – surašyti kaimo vietovių gyventojus⁷. Tai daryta rugpjūčio 14 – lapkričio 30 d., siekiant kelių tikslų: nustatyti gyventojų skaičių ir tautybę, išaiškinti ir įtraukti įskaiton „priešišką ir kriminalinį elementą“, organizuoti adresų biurus ir patikrinti gyventojų turimus dokumentus. Buvo įsteigti 63 pasų skyriai, kurie pagal pateiktus dokumentus arba žodinius duomenis surašė daugiau kaip milijoną gyventojų⁸. Kampanijos metu individualūs vyresnių nei 16 metų Vilniaus ir Kauno gyventojų duomenys buvo fiksuojami registracijos lapeliuose, o vadinamųjų kaimo vietovių gyventojai įtraukiami į bendrus gyvenviečių sąrašus. Savo dienoraštyje tų dienų įvykius ir nuotakas Kaune aprašė bazilikos klebonas Povilas Dogelis: „Privalomas registravimasis policijoj (asmeninis) įsakytas Kauno gyventojams. Manoma, kad to registravimo tikslas sumeškerioti nestojusius į mobilizaciją. [...] Registruojasi tik seni ir vaikai. [...] registratorė rusiškai kalbanti, labai nemandagi. [...] Užrašo iš lietuviško paso, bet rusiškai. [...] Nauja valdžia, nauja tvarka. Žmogus jautiesi vis kas kart mažiau turįs reikšmės naujose santvarkose.“⁹

Suprantama, šio surašymo metu fiksuoti statistiniai duomenys menkai atspindėjo realią situaciją, nes 7 apskritys vis dar nebuvo pavaldžios režimui, valdžia nekontroliavo žmonių judėjimo. Vis dėlto surašymas padėjo susiorientuoti, kiek ir kokių naujų dokumentų reikės Lietuvos gyventojams, kokio aparato ir materialinių išteklių prireiks jiems išduoti. Nors nustatyti pasportizacijos terminai ne kartą keitėsi, ji vėlavo ir apėmė tik dalį šalies teritorijos, vis dėlto vykdyta labai skubiai. Ją spartino ir sovietizavimo, ir šauktinių mobilizacijos poreikiai, be to, gyventojų apskaitos būtinybę skatino maisto ir pramoninių prekių kortelių sistema. Nedelsiant buvo išduodami dokumentai Vilniaus (1944 m. gruodžio 16–28 d.; buvo išduota 26 780 pasų, 36 595 laikini pažymėjimai ir 197 spec. pažymėjimai) ir Kauno gyventojams (pradėti išduoti gruodžio 18 d.; išduota 25 990 pasų, 22 683 laikini ir 1937 spec. pažymėjimai)¹⁰.

Jau 1944 m. rudenį pradėjo galioti pirmieji sovietinio pasų režimo reikalavimai – taip mėginant uždaryti abu didžiausius Lietuvos miestus, priskirtus I režimo kategorijai. Juose nebuvo registruojama asmenų, patekusių į „pasų apribojimo“ kategoriją (t. y. teistų pagal „Pasų nuostatuose“ numatytus sovietinius įstatymus; taip siekta riboti buvusių politinių kalinių ir kriminalinių nusikaltėlių judėjimą), atvykusių į Vilnių karo metais iš Lenkijos ir kitų šalių, Sovietų Sąjungai „priešišku tautybių asmenų“¹¹ (vokiečių). Vilniaus ir Kauno pramonės įmonių ir įstaigų vadovus pasiekė lapkričio 23 d. Lietuvos SSR LKT nutarimas, įpareigojęs nuo gruodžio 1 d. nepriimti į darbą pasų neturinčių ir neįregistruotų asmenų¹². Toks reikalavimas buvo skubotas ir realiai neįgyvendinamas. Nepaisant to, po mėnesio jis sugriežtintas: nuo 1945 m. sausio 1 d. minėti vadovai galėjo įdarbinti tik žmones, pateikusius miestų

⁷ Slaptas Lietuvos SSR LKT 1944 m. rugpjūčio 12 d. nutarimas nr. 75. LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 1, l. 27. Vykdytas 1942 m. balandžio 3 d. SSRS NKVD įsakas nr. 0114 dėl pasų režimo ir karo prievolininkų įskaitos atkūrimo, gyventojų perregistravimo nuo vokiečių išvaduose teritorijose.

⁸ Visiškai slapta ataskaita „Apie darbą, padarytą atkuriant pasų sistemą Lietuvos SSR teritorijoje 1944 m. lapkričio 21–1945 m. sausio 29 d.“, ten pat, l. 3–4.

⁹ DOGELIS, Povilas. *Kas pergvyventa. 1930–1949 metų dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 480–481; 1944 m. spalio 5 d. įrašas.

¹⁰ Visiškai slapta ataskaita „Apie darbą, padarytą atkuriant pasų sistemą Lietuvos SSR teritorijoje 1944 m. lapkričio 21–1945 m. sausio 29 d.“. LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 1, l. 14, 16. Vilniuje įregistruota 65 281 lenkas, 9 768 lietuviai, 6 187 rusai, 1 592 žydai, 1 543 baltarusiai, kitų tautybių gyventojų – iki 200; Kaune – 63 491 lietuvis, 2 462 rusai, 1 106 lenkai, 761 žydas, kitų tautybių – iki 30 (ten pat, l. 15–17).

¹¹ Ten pat, l. 12.

¹² Slaptas Lietuvos SSR LKT 1944 m. lapkričio 23 d. nutarimas nr. 200/c, ten pat, l. 42.

milicijos valdybų leidimą (tokiam leidimui gauti reikėjo turėti tų miestų vykdomųjų komitetų (VK) specialius asmeninius iškvietimus), privalėjo dėti į dokumentus spaudus apie priėmimą ir atleidimą iš darbo; buvo numatyta vadovų atsakomybė už šių taisyklių pažeidimą¹³. Vargu ar pokario suirutėje tokių nurodymų buvo griežtai laikomasi, vis dėlto Sovietų Sąjungoje nuo 1940 m. už panašius pažeidimus vadovams grėsė laisvės atėmimas iki 2 metų.

1944 m. pabaigoje skubiai išdavus asmens tapatybės dokumentus Vilniaus ir Kauno gyventojams, po kelių mėnesių jie dar kartą perregistruoti – į dokumentus buvo klijuojami registracijos lapeliai. Vilniuje ši kampanija vykdta 1945 m. vasario 5 – kovo 15 d., Kaune – vasario 25 – gegužės 1 d., nurodant įmonių, įstaigų ir organizacijų vadovams nepriimti į darbą tokių lapelių neturinčių piliečių¹⁴. Kampanija vykdyta dėl lenkų tautybės gyventojų, užsirašiusių išvykti į Lenkiją, – susigriebta, kad gavę dokumentus jie neskuba išvažiuoti, todėl imta traktuoti, kad sovietinius pasus jie gavo neteisėtai, vietoje dokumentų jiems turėjo būti išduodami emigracijos lapai¹⁵.

Visų Lietuvos SSR gyventojų pasportizacija 1945–1946 metais

Okupuotose Pabaltijo respublikose pasportizaciją iš pradžių vykdant pagal Sovietų Sąjungos įstatymus, asmens tapatybės dokumentus taip pat gavo tik didžiųjų miestų gyventojai. Tačiau Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR vietos valdžia siekė visuotinės pasportizacijos – ir dėl politinės situacijos regione, ir dėl prigijusios disponavimo asmens tapatybės dokumentais kultūros. Dėl ginkluoto pasipriešinimo masto Lietuvoje ji vykdta pirmiausia: čia jau dalijant dokumentus, SSRS MT 1946 m. vasario mėn. atsisakė svarstyti pasų išdavimo Latvijos SSR kaimo gyventojams klausimą, nes padėtis ten buvo kontroliuojama ir siūlymui nepritarė SSRS VRM¹⁶. Estijos SSR valdžios prašymas SSRS MT dėl pasų išdavimo kaimo gyventojams (motyvuota tuo, kad Estijos gyventojai nuo seno turėjo asmens dokumentus ir apie 420 tūkst. jų naudojos senais buržuazinės respublikos pasais ar vokiečių okupacinės valdžios išduotais dokumentais su svastika, be to, pasų sistema turėjo palengvinti kovą su „priešiškais elementais“ bei nusikalstamumu, pagerinti gyventojų apskaitą) buvo patenkintas tik 1947 m. liepos mėn.¹⁷ Tai sudarė palankias sąlygas ir Latvijos valdžiai pakartoti savo prašymą, jis 1947 m. gruodį buvo patenkintas¹⁸.

Skubios visuotinės Lietuvos SSR pasportizacijos priežastis atskleidžia SSRS LKT suformuluotos direktyvos turinys: 1945 m. sausio 4 d. įsake pabrėžta būtinybė pasitelkus pasportizaciją čia „galutinai likviduoti antisovietinį pagrindį ir banditų išpuolius“¹⁹. Tiesa, iš karto numatytus jos terminus (Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaras buvo nurodęs visiems apskričių VRLK skyriams pasportizaciją įvykdyti 1945 m. sausio 15 – vasario 25 d.)²⁰ teko peržiūrėti, vėluota beveik metus.

¹³ Lietuvos SSR LKT 1944 m. gruodžio 30 d. nutarimas nr. 236, ten pat, l. 64–65. Numatytos baudos už įdarbinimą neregistruotų, dokumentų neturinčių asmenų: 100 rub. bauda pirmą kartą, antrą – baudžiamoji atsakomybė.

¹⁴ Lietuvos SSR LKT 1945 m. sausio 30 d. nutarimas nr. 39-c. GARF, f. R-9415, ap. 3, b. 1414, l. 99.

¹⁵ Plačiau žr.: STRAVINSKIENĖ, V. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, p. 149–150.

¹⁶ ZUBKOVA, Jelena. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*. Vilnius: Mintis, 2007, p. 225.

¹⁷ Estijos SSR MT pirmininko A. Veimerio ir Estijos KP(b) CK sekretoriaus N. Korotamo 1947 m. balandžio 12 d. raštas SSRS MT pirmininko pavaduotojui V. Molotovui. GARF, f. R-5446, ap. 49a, b. 3328, l. 4–5; Slaptas 1947 m. liepos 12 d. SSRS MT nutarimas nr. 8884rs, ten pat, l. 8.

¹⁸ ZUBKOVA, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, p. 227.

¹⁹ Visiškai slapta Lietuvos SSR NKVD Milicijos valdybos (MV) viršininko pavaduotojo Kupčiūno 1946 m. kovo 25 d. ataskaita apie dokumentų išdavimą gyventojams, gyvenantiems Lietuvos SSR kaimo vietovėse (1945.XI-1946.III). LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 2, l. 3.

²⁰ Visiškai slapta Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro 1944 m. gruodžio 17 d. įsakymas, ten pat, b. 1, l. 82.

Vadinamųjų kaimo vietovių gyventojams buvo išduodami ne pasai, o vienerių metų trukmės laikini pažymėjimai. Kampanijai ilgai rengtasi – numatytas pasų punktų tinklas, jų apsauga, dokumentų pervežimo tvarka, vyko instruktažai darbuotojams. Kaimo vietovių gyventojai apie būtinybę pasikeisti dokumentus informuoti per laikraščius ir išplatintus tūkstančius skelbimų. Valsčių centruose buvo organizuota 210 pasų punktų, kurių kiekviename turėjo būti įdarbinti ne tik techniniai (po 4 kiekviename punkte), bet ir operatyviniai (t. y. saugumo, po 2) darbuotojai. Techniniai darbuotojai buvo parenkami iš vietos partinio ir sovietinio aktyvo (taigi pažįstantys apylinkių gyventojus), raštingesni asmenys²¹. Kvalifikuoti pagalbininkai atsiųsti iš Sovietų Sąjungos – 49 pasų stalų darbuotojai ir 50 Kostromos bei Riazanės milicijos mokyklų kursantų²².

Susidūrus su gyventojų pasyviu pasipriešinimu ir organizaciniais nesklandumais, pasportizacijos kampanija prasidėjo 1945 m. gruodį. Trūko patyrusių kadro, be to, vėliau nei planuota, Lietuvą pasiekė iš Maskvos siunčiamas popierius, ant kurio spausdinti įvairūs blankai. Lietuvoje buvo mobilizuoti 169 fotografai, tačiau daugelis iš jų pasirodė esą mėgėjai ir negalėjo garantuoti kokybės. Antai Jurbarke buvo įdarbintas fotoaparata turėjęs 15-metis Algimantas Mockus, vėliau žinomas fotografas ir kino operatorius. „Mes buvome du fotografai ir, nors miestelis stipriai nukentėjęs, tačiau apylinkėje gyveno nemažai žmonių, tad darbo užteko. Žmonės atvažiuodavo iš pat ankstyvo ryto ir jau 5 val. prie durų nusidriekdavo eilė. Mes išsijuoję dirbdavome iki pat sutemų“²³, – prisiminė jis. Dar 29 fotografai SSRS VRLK Vyriausiosios milicijos valdybos pastangomis buvo komandiruoti iš Ukrainos, Baltarusijos, Maskvos ir Leningrado²⁴.

Pasportizacijos kampanija truko 1945 m. gruodžio 1 – 1946 m. kovo 1 d., išskyrus tris buvusio Klaipėdos krašto apskritis, kur nuo 1946 m. sausio 1 d. išduoti „kitokios spalvos trumpalaikiai spec. pažymėjimai“, skirti vokiečiams ir „suvokietėjusiems lietuviams“²⁵.

Kampanijos pradžioje atrodė, kad gyventojams pavyks boikotuoti sovietinę pasportizaciją. Per pirmąsias 10 dienų buvo atsiimta tik 3,4 proc. numatytų išduoti dokumentų. Tokia padėtis paskatino VRLK ir Vyriausiąją milicijos valdybą imtis ypatingų priemonių – padėtų pasų punktuose ėmė nuolat tikrinti centrinės valdžios atstovai ir specialūs VRM Vyriausios milicijos valdybos įgaliotiniai (privaleję atsiskaityti apie padėtį kas 3 dienas). Bent 10-ties apskričių milicijos skyrių vadovai, neparengę tinkamų patalpų, laiku neinformavę valdžios institucijų apie pasportizacijos eigą, gavo griežtas nuobaudas (pvz., Kretingos apsk. milicijos skyriui per pirmąsias 10 dienų neišdavus nė vieno dokumento, jo viršininkas buvo nubaustas 5 parų areštu²⁶). Visus milicijos skyrius pasiekė grasinantis ministro

²¹ Atsiminimuose vienas pasportizacijos vykdytojų iš Butrimonių rašė: „Pradėjo išdavinėti laikinus – dviejų lapelių – pasus vieniems metams. Mane ir dar kelis raštingesnius jaunuolius mobilizavo rašyti šiuos pasus. Mane paskyrė pasų stalo viršininku. [...] Kiekvienam didesniai kaimui buvo skiriama atskira diena arba viena diena keliems mažesniems kaimams. Buvo leidžiama pasiimti į namus tuščius blankus ir užpildyti juos norintiems greičiau gauti pasus. Už tokias paslaugas gaudavau kiaušinių, sviesto ar lašinių, dažnai puslitrį ar penkrublį“ (Jokūbo Dzienajevičiaus dienoraštis. *Lietuvos totoriai*, 2007, nr. 7/8, p. 21 [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://old.tbn.lt/web_doc/lietuvos%20totoriai%20107.pdf>).

²² Visiškai slapta Lietuvos SSR NKVD MV viršininko pavaduotojo Kupčiūno 1946 m. kovo 25 d. ataskaita apie dokumentų išdavimą gyventojams, gyvenantiems Lietuvos SSR kaimo vietovėse (1945.XI-1946.III). LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 2, l. 5.

²³ MOCKUS, Algimantas. Su kamera per gyvenimą. *8 diena* [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://8diena.lt/2017/05/08/algimantas-mockus-su-kamera-per-gyvenima/>>.

²⁴ Visiškai slapta Lietuvos SSR NKVD MV valdybos viršininko pavaduotojo Kupčiūno 1946 m. kovo 25 d. ataskaita apie dokumentų išdavimą gyventojams, gyvenantiems Lietuvos SSR kaimo vietovėse (1945.XI-1946.III). LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 2, l. 6.

²⁵ Ten pat, l. 9.

²⁶ Visiškai slaptas Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro 1945 m. gruodžio 26 d. įsakas „Dėl disciplininių nuobaudų už nepatenkinamą darbą išduodant dokumentus Lietuvos SSR kaimo gyventojams ir nesavalaikį atskaitomybės pateikimą“, ten pat, l. 86.

įsakas, kad artimiausiu metu nepasiekus esminio lūžio ir laiku neįgyvendinus SSRS NKVD direktyvos išduoti gyventojams dokumentus, nepasiekus deramų operatyvinių rezultatų, prieš atsakingus asmenis bus imtasi griežtesnių priemonių iki pat perdavimo Karo tribunolo teismui²⁷. Tai paskatino pastaruosius imtis priemonių prieš nepaklusnius gyventojus: jiems grasino po kaimus vaikščiojantys sribai, atsisakantys imti pasus bausti piniginėmis baudomis (nubausti 634, išieškant 43 400 rub.²⁸).

Šios pasportizacijos kampanijos metu 26 apskrityse buvo išduoti 1 047 907 laikini pažymėjimai ir 1 747 spec. pažymėjimai, taip pat 5 967 „kitokios spalvos trumpalaikiai spec. pažymėjimai“ vokiečiams ir „suvokietėjusiems lietuviams“²⁹.

Kitaip nei išduodant dokumentus Vilniaus ir Kauno gyventojams, 1945–1946 m. vykusį vadinaujų kaimo vietovių pasportizacija susidūrė su visuomenės reakcija ir pogrindžio kovotojų pasipriešinimu. Pogrindžiui nepavyko organizuoti visuotinio jos boikoto, nors kai kur partizanams agituojant žmonės iš pradžių nėjo fotografuotis, atsisakė imti sovietinius dokumentus (Trakų, Šiaulių, Alytaus, Marijampolės, Lazdijų apskrityse). VRLK buvo priverstas stiprinti pasų punktų apsaugą po partizanų antpuolių Marijampolės, Lazdijų, Ukmergės, Alytaus apskrityse, kai buvo sudeginti ar pagrobti įvairūs blankai. Bene didžiausią antpuolį 1945 m. gruodžio 16 d. ryte surengė Merkinės apylinkių partizanai: jie sudegino valsčiaus VK pastatą ir mėgino užimti milicijos patalpose įkurdintą pasų punktą, pasitraukė tik po 3 val. susišaudymo, abiejose pusėse buvo žuvusių³⁰. Aukų neišvengta ir kitur – partizanai nužudė Kukiškės k. (Švenčionių apsk.) tarybos pirmininką su šeima, Margininkų k. (Kauno apskr.) pakorė moterį, ant jos nugaros palikę lapą su užrašu: „Tai laukia kiekvieno, kuris gaus sovietinį pasą.“ Alytaus apskrityje partizanai atėmė bent 6 kaimų gyventojų gautus dokumentus, kitur apšaudė pasų blankus gabenančius milicininkus, Trakų, Alytaus, Kauno apskr. miesteliuose išmėtė atsišaukimų, raginančių boikotuoti pasportizaciją, kelių pasų punktų darbuotojai dėl gautų grasinimų atsisakė dirbti³¹. Tokios pasipriešinimo akcijos kai kur kiek uždelė dokumentų išdavimo procesą, tačiau negalėjo jo sustabdyti. Pasportizacijos tempai ir rezultatai rodo, kad 1945 m. jau veikė sovietinės vietos valdžios įstaigos, pajėgios įgyvendinti tokio masto užduotis.

Nauja pasportizacija 1953 metais

Nuo 1953 m. pavasario iki vėlyvo rudens Lietuvoje vėl vykdyta visuotinė pasportizacija – seniai pripažinus, kad 1945–1946 m. išduoti ir vėliau keliskart spaudais pratęsimi laikini pažymėjimai susidėvėjo, tų metų balandžio 4 d. Lietuvos SSR MT įpareigojo VRM Milicijos valdybą išduoti kaimo vietovių gyventojams naujus 3 metų laikinus pažymėjimus. Ši kampanija turėjo trukti balandžio 10 – rugpjūčio 1 d., tačiau užtruko. Iš 81 rajono milicijos skyriaus darbą iki rugsėjo 10 d. baigė tik 54³².

Skirtingai nuo ankstesnių kampanijų, šįkart pasportizacijos vilkintojai nebuvo griežčiau baudžiami. Situacija Lietuvoje buvo labai pasikeitusi – po masinių represijų, trėmimų valstiečiai buvo paversti kolūkiečiais, nuslopintas partizaninis pasipriešinimas. Pasų stalai taip pat pasikeitė. Dėl naujų kvalifikacijos reikalavimų jų darbuotojai privalėjo mokėti lietuviškai, turėti ne mažesnę nei 7 klasių išsilavinimą. Tai pakeitė pasų stalų nacionalinę sudėtį, nes anksčiau daugumai jų vadovavo lietuviškai

²⁷ Ten pat.

²⁸ Visiškai slapta Lietuvos SSR NKVD MV viršininko pavaduotojo Kupčiūno 1946 m. kovo 25 d. ataskaita apie dokumentų išdavimą gyventojams, gyvenantiems Lietuvos SSR kaimo vietovėse (1945.XI-1946.III), ten pat, l. 32.

²⁹ Ten pat, l. 17.

³⁰ Ten pat, l. 20. Merkinės puolimą atsiminimuose detalai aprašė partizanų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas (žr.: *Daugel krito sūnų... Partizanų gretose*, Vilnius: LGGRTC, 2007, p. 244). Tiesa, jis neminėjo, kad antpuoliu būtų būtina siekta stabdyti pasportizaciją. Kupčiūno žiniomis, antpuolyje dalyvavo net 250 partizanų, A. Ramanausko-Vanago – tik 70.

³¹ Ten pat, l. 19–23.

³² Lietuvos SSR VRM MV Pasų skyriaus viršininko Sergejevo 1953 m. rugsėjo 16 d. „Pažyma apie milicijos organų darbo rezultatus, vykdančią LSSR MT [1953 04 04] nutarimą nr. 274-cc“, ten pat, b. 11, l. 104–105.

nemokėję rusai³³. Pasportizaciją šikart vykdė vien pasų stalų darbuotojai. Tai rodo, kad jiems pakako kvalifikacijos vykdyti ir saugumo organų duotas užduotis: kampanijos metu įskaiton buvo įtraukti 13 475 anksčiau teisti asmenys (iš jų 12 586 buvo grįžę po amnestijos; iš jų 9 354 įsidarbino)³⁴.

Kaip ir anksčiau, žmonės buvo priversti laukti ilgose eilėse, kelis kartus vykti į rajonų centrus. Kolūkių vadovams nesudarant sąlygų žmonėms disponuoti savo laiku, į daugumą apylinkių važiavo patys pasų stalų darbuotojai³⁵. Apskritai įvykdžius 1953 m. pasportizaciją konstatuota, kad „Pasų režimas tebėra žemo lygio. Miestuose daugelis gyvena neregistruoti, kartais ir be pasų, grįžę amnestuotieji laiku nepriregistruoja. Todėl operatyviniai darbuotojai apie jų atvykimą sužino pavėluotai arba visai nežino“³⁶. 1954 m. patikrinus padėtį 79 Lietuvos miestuose ir miesteliuose rasta nemažai pasų režimo pažeidimų – 1981 asmuo neturėjo dokumentų, 14 011 išvykdami neišsiregistravo iš gyvenamosios vietos, 78 133 nebuvo registruoti namų knygose (iš jų 72 569 – vaikai)³⁷.

Trumpalaikių pažymėjimų SSRS buvo atsisakyta 1953 m. spalio 21 d. SSRS MT priėmus naujus „Pasų nuostatus“. Jais kai kurių SSRS regionų – Lietuvos, Latvijos bei Estijos SSR, Maskvos srities, 10-ties Leningrado srities rajonų ir pasienio zonos – gyventojai gavo naujo pavyzdžio pasus (40 metų sulaukę asmenys – neterminuoti, 20–40 metų – 10 metų, 16–20 metų – 5 metų terminui). Laikini 6 mėn. pasai buvo išduodami asmenims, neturėjusiems asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų, pametusiems pasus³⁸.

Gyventojų kontrolės sistema

Kaip minėta, ginkluoto pasipriešinimo istorijos specialistų darbuose pasportizacija minima retai, jos vaidmuo vertinamas netgi pozityviai: „Tai [1945 m. pasportizacija] sudarė palankias galimybes daugeliui besislapstančių žmonių legalizuotis ne per NKVD–NKGB skyrius, bet savarankiškai keičiant gyvenamąją vietą, o partizanams atsirado galimybė išeiti iš miškų ir imtis pagrindinės veiklos legaliai gyvenant miestuose“³⁹; arba: „Antisovietiniams veikėjams išaiškinti buvo pasitelkta gyventojų pasportizacija, kuri davė teigiamų rezultatų. [...] Kita vertus, tai sudarė palankias sąlygas partizanams išeiti iš miškų ir imtis pagrindinės veiklos legalizuojantis“⁴⁰. Vargu ar tokie teiginiai pagrįsti – juk vietos saugumo organai nuo pat 1944 m. sudarinėjo pagrindinyje esančių asmenų sąrašus, jų ieškojo. Asmens tapatybės dokumentų išdavimas priklausė būtent NKVD žinybai, jis buvo susijęs su keleriopu patikrinimo procedūromis (pristatant vietos valdžios išduotas pažymas). Gyvenamąją vietą ir darbovietę fiksavę spaudai ribojo gyventojų mobilumą, ypač jei juos teko gauti nelegaliai. Pasų sistema užtikrino galimybes rinkti ir asmeninius, ir kompromituojančius duomenis, imtis diskriminacinių priemonių, bauginti, versti bendradarbiauti su saugumu.

Ne be reikalo vykdant pasportizaciją kiekviename pasų punkte 1945 m. pabaigoje – 1946 m. pradžioje reikalauta įdarbinti po du operatyvinius darbuotojus. „Pasų sistemos įvedimo tikslas yra iš-

³³ Slapta Lietuvos SSR VRM MV Pasų-registracijos skyriaus viršininko Sergejevo 1954 m. birželio 26 d. pažyma apie šio skyriaus darbą, ten pat, b. 13, l. 28. 1953 m. pasų staluose dirbo 291 pareigūnas, iš kurių 58 proc. dirbo trumpiau nei 2 metus, 52 proc. turėjo vos pradinį išsilavinimą.

³⁴ Lietuvos SSR VRM MV Pasų skyriaus viršininko Sergejevo 1953 m. rugsėjo 23 d. „Pažyma apie LSSR VRM MV Pasų skyriaus darbą“, ten pat, b. 11, l. 107.

³⁵ Ten pat, l. 111.

³⁶ Ten pat, l. 113.

³⁷ Slapta Lietuvos SSR VRM MV Pasų-registracijos skyriaus viršininko Sergejevo 1954 m. birželio 26 d. pažyma apie šio skyriaus darbą, ten pat, b. 13, l. 26.

³⁸ „Положение о паспоргах“, 1953 10 21, ten pat, b. 12, l. 6.

³⁹ KASPARAS, K. Okupantų veiksmai siekiant demoralizuoti ir dezorganizuoti pasipriešinimą 1945 m. vasarą [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://genocid.lt/Leidyba/3/Kestutis_Kasparas.htm>.

⁴⁰ PUŠINSKYTĖ, Lijana. Antisovietinis pasipriešinimas Klaipėdos krašte 1945–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2009, nr. 2(26), p. 59.

duoti visiems Lietuvos SSR kaimo gyventojams dokumentus ir juos įregistruoti, taip pat išaiškinti nusikalstamą elementą ir įtraukti jį įskaiton, kurią panaudoti NKVD-NKGB organų operatyviniam darbui⁴¹, – aiškinta visiškai slaptose Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro Juozo Bartašiūno instrukcijoje. Lietuvos SSR NKVD ir NKGB išleido dvi bendras direktyvas (1945 m. spalio 31 d. ir lapkričio 23 d.), kuriomis šių organų darbuotojams duoti nurodymai bendraujant su dokumentų atvykusiais gyventojais išaiškinti partizanus, antisovietinio pogrindžio narius, užsienio žvalgybų agentus, dezertyrus ir kitus „nelegalus“, taip pat, naudojantis kompromituojančia informacija, papildyti agentų ir informatorių tinklą⁴². Buvo draudžiama perduoti dokumentus per rankas, jie turėjo būti įteikiami tik asmeniškai atvykus į pasų punktus.

Pasportizacijos metu milicija rinko visus duomenis apie gyventojus ir vėliau stebėjo jų judėjimą, kaupė duomenis adresų biuruose, įvairiose kartotekose, bylose-formuliaruose. Privalėdamas gauti asmens tapatybės dokumentą gyventojas turėjo pasų stalui pristatyti pluoštą valstybinių įstaigų antspaudais patvirtintų pažymų: (1) liudijimą apie gimimo datą ir vietą (beje, ant metrikų būdavo dedamas spaudas su dokumento išdavimo data, taip užkertant kelią tas pačias metrikas panaudoti dar kartą), (2) apylinkės ar kaimo tarybos pirmininko parašu ir valsčiaus VK antspaudu patvirtintą pažymą apie nuolatinę gyvenamąją vietą (tai buvo vienas iš svarbiausių dokumentų, kuriame klijuota antroji fotografija, fiksuota, kiek laiko asmuo gyvena toje vietoje; antroje pažymos pusėje milicija darė įrašus apie asmenį kompromituojančią informaciją, pvz., teistumą ar legalizavimąsi išėjus iš pogrindžio), (3) pažymą iš darbovietės, mokyklos arba kitą dokumentą, įrodantį, kuo asmuo užsiima, karo prievolinkams – ir karinį bilietą. Be to, dokumentams įregistruoti (o persikeliant gyventi kitur – išregistruoti) buvo būtina pristatyti vadinamuosius (4) atvykimo / išvykimo lapelius (juos kartu su minėtomis pažymomis apie gyvenamąją vietą išduodavo apylinkių ir kaimų tarybų pirmininkai, o valsčiaus VK patvirtindavo savo antspaudu; į keturiolika šių lapelių grafų buvo įrašomi visi duomenys apie asmenį) ir (5) „namų lapą“ (jie buvo namų savininkų arba valdytojų žinioje, juose vietos milicijos skyriai dėjo spaudus apie nuolat ar laikinai tuo adresu gyvenančiųjų įregistravimą ir išregistravimą, klįjavo ženklus apie sumokėtą registracijos mokestį).

Tokį biurokratinį filtrą galėjo pereiti anaipol ne kiekvienas: išduodant laikinus pažymėjimus vadinamosiose kaimo vietovėse, 1945 m. lapkričio – 1946 m. kovo mėn. buvo išaiškinti kompromituojantys duomenys apie 32 747 asmenis⁴³, 935 asmenys buvo suimti, užverbuoti 557 slapti informatoriai⁴⁴. Tačiau šis filtras buvo tik pirmasis. Be asmens tapatybės duomenų, ypatingą svarbą dokumentuose įgijo įrašai apie gyvenamosios vietos registravimą ir teistumą. „Išimti pasus išsiėmėm, bet dabar mes jau ir priregistruoti ten, kur gyvenam. Išvykstant kitur reikės išsiregistruoti. Anksčiau pasus turėjo tiktai miestiečiai, o dabar jau ir kaimo žmonės. Pirma galėjai ir atvažiuoti, ir išvažiuoti kur nori ir kada nori. Dabar jau to nepadarysi“⁴⁵, – apgailestavo vienų atsiminimų autorius.

Įrašas apie teistumą (sovietiniuose dokumentuose atsiradęs 1936 m. ir suteikęs galimybę pašalinti iš „režiminių“ vietovių bei pasienio zonų teistus asmenis) buvo daromas paso 8-oje grafoje, informa-

⁴¹ Visiškai slapta 1945 m. lapkričio 13 d. Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno instrukcija dėl Lietuvos SSR kaimo gyventojų laikinų dokumentų išdavimo ir įregistravimo. LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 2, l. 42.

⁴² Visiškai slapta Lietuvos SSR NKVD MV viršininko pavaduotojo Kupčiūno 1946 m. kovo 25 d. ataskaita apie dokumentų išdavimą gyventojams, gyvenantiems Lietuvos SSR kaimo vietovėse (1945.XI-1946.III), ten pat, l. 23.

⁴³ Tarp jų 1 707 teisti, 6 264 legalizavęsi, 1 868 dezertyrai iš sovietų armijos, 10 801 vengiantis tarnybos šioje armijoje, 237 tarnavę gestape SS ar SD (dar 198 – turėję ryšių su tomis nacių struktūromis), 426 – tarnavę policijoje, 352 – savignyos būriuose, 498 – Plechavičiaus armijoje, 71 – buržuazinių-nacionalistinių organizacijų narys, 312 partizanų, 24 užsienio šalių žvalgybos agentai, 143 buvę valsčių, 320 – kaimų seniūnai, 2 032 šeimos, kurių nariai slapstėsi nuo sovietų valdžios, 3 255 šeimos, kurių nariai pabėgo su vokiečiais, 2 442 atvykę į Lietuvą vokiečių okupacijos metais, 534 repatriantai ir dar 1263 „kiti“ (Ten pat l. 24–25).

⁴⁴ Ten pat, l. 27.

⁴⁵ ŽVINYS, Jonas. *Mano gyvenimo užrašai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 194.

ciją apie tai, kokių pagrindų dokumentas išduotas, pratęsiant formuluote: ir pagal „Pasų nuostatų“ 38 arba 39 str. Beje, formuluotė su 39 str. paminėjimu turėjo būti įrašoma į klajojančių čigonų dokumentus⁴⁶. Vėliau, kai tokio netiesioginio, bet visiems suprantamo įrašo apie teistumą pasuose atsiskaityta, ši informacija buvo užkoduojama paso serijos raidėmis⁴⁷.

Pasų režimą užtikrino nuolatiniai dokumentų patikrinimai, atvėrę pareigūnams daug kovos su pogrindžiu galimybių. „Kiekviena proga kaimuose turgaus dienomis ir sekmadieniais bažnytkaimiuose ir miesteliuose „valdžia“ tikrindavo visų dokumentus, „medžiojo“ sąrašuose pažymėtuosius. Visus, kurie neturėdavo dokumentų, areštudavo“⁴⁸, – rašė atsiminimuose A. Ramanauskas-Vanagas.

Patikrinimų mastas buvo išties įspūdingas: Lietuvos SSR milicijos pareigūnai darbo ataskaitose tvirtino, kad per 1951 m. pirmąjį pusmetį patikrino beveik milijono gyventojų dokumentus (935 030), per 1952 m. – beveik 2,4 mln. (2 390 974)⁴⁹. Netikėti reidai dienomis rengti įmonėse ir įstaigose, nakties metu – privačiuose namuose ir bendrabučiuose. Tam milicijos ir saugumo pareigūnai pasitelkdavo „patikimus asmenis“, namų valdytojus, bendrabučių komendantus, kiemsargius. Pavyzdžiui, per 1952 m. buvo išaiškinti 18 244 pasų režimo pažeidėjai⁵⁰. Gyvenantys be dokumentų arba jų neįregistravę, pasibaigus galiojimo terminui, piliečiai buvo baudžiami 100 rub. bauda, o pakartotinai – traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Analogiškos bausmės laukė namų savininkų ir įmonių vadovų, priėmusių asmenis be tvarkingų dokumentų.

Net jei šioje stalininio režimo suformuotoje absoliučios ir nuolatinės gyventojų kontrolės sistemoje būta spragų, valdžios organai disponavo priemonėmis, leidžiančiomis reikiamu metu imtis veiksmų. Pasinaudodami pasų režimu, jie be didesnio vargo galėjo iškeldinti jau priregistruotus, bet nepageidaujamus asmenis. Sistema sudarė sąlygas persekioti pavienius asmenis ir net destabilizuoti svarbius socialinius institutus. Antai pasitelkus pasų režimą 1949 m. vasarą vykdyta plataus masto „operacija“: Vilniuje ir Kaune siekta sukurti Vatikanui nepavaldžios „tautinės bažnyčios“ „placdarmą“. Iš minėtų miestų buvo iškelti įtakingi katalikų kunigai – praeityje žinomi veikėjai, seminarijų profesoriai, kurių kanauninkai. Jie buvo priversti ieškoti gyvenimo vietos kitur, kai milicija surinkusi išregistravo jų pasus: „Visi žygiai likti Kaune nuėjo niekais. Atėjo milicija į butą, paėmė pasus [...], už valandos kitos vėl grįžo milicija su išregistruotais pasais, liepė pasirašyti, kad per 10 dienų iš Kauno ribų išvyksime“⁵¹, – rašė dienoraštyje kanauninkas P. Dogelis, kuris pats, pasiligojęs senolis, buvo priverstas apieiti Kauną. Tiesa, ištuštinto „placdarmo“ valdžios institucijoms nepavyko panaudoti „tautinei bažnyčiai“, nes neatsirado įtakingesnių dvasininkų, sutinkančių vykdyti sovietų valdžios nurodymus – pasmerkti antikomunistinę popiežiaus Pijaus XII politiką ir paskelbti apie Lietuvos Katalikų Bažnyčios atsiskyrimą nuo Vatikano.

⁴⁶ Visiškai slapta 1945 m. lapkričio 13 d. Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiuo instrukcija dėl Lietuvos SSR laikinų dokumentų išdavimo kaimo gyventojams ir jų įregistravimo. LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 2, l. 49.

⁴⁷ ЛЮБАРСКИЙ, К. Паспортная система и система прописки в России [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.hrights.ru/text/b2/Chapter5.htm>>.

⁴⁸ RAMANAUSKAS-VANAGAS, A. *Daugel krito sūnų... Partizanų gretose*, p. 244.

⁴⁹ Slaptas pranešimas „Apie Lietuvos SSR milicijos organų darbą su pasais 1951 m. I pusmetį“. LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 3, l. 96; „Skaičiai apie Lietuvos SSR milicijos organų darbą su pasais 1952 m.“, ten pat, b. 11, l. 128.

⁵⁰ „Skaičiai apie Lietuvos SSR milicijos organų darbą su pasais 1952 m.“, ten pat, l. 128. Iš jų 15 884 atspirko administracinėmis nuobaudomis; 4 920 neturėjo asmens tapatybės dokumentų, 4 286 asmenų dokumentų galiojimo laikas buvo pasibaigęs, 7 197 dokumentuose nebuvo registracijos žymų, 1 128 asmenys neturėjo pastovios gyvenamosios vietos ir darbo. 144 pažeidėjai buvo suimti, nukentėjo ir 1 729 už dokumentų registravimą atsakingi asmenys.

⁵¹ DOGELIS, P. *Kas peryventa. 1930–1949 metų dienoraštis*, p. 782.

„Režiminės“ teritorijos

Ypatingas pasų režimas galiojo Sovietų Sąjungos vadinamosiose režiminėse teritorijose, kuriose drausta apsigyventi asmenims, baustiems už „kontrevoliucinius“ ir sunkius kriminalinius nusikaltimus – banditizmą, pakartotines vagystes ir kt. Jų plotas vis didėjo, kol, priartėjęs permainų metui, 1953-aisiais, SSRS buvo 340 „režiminių“ miestų ir vietovių, toks režimas izoliavo ir dideles pasienio zonas (15–200 km, o Tolimuosiuose Rytuose – net 500 km pločio; pvz., visa Kaliningrado sritis buvo „režiminė“⁵²).

„Režiminių“ vietovių žemėlapis Lietuvos SSR keliskart keitėsi. Pirmos kategorijos režimo vietovių statusą iš karto gavo Vilniaus ir Kauno miestai. Taip pat buvo išskirta pasienio zona, į kurią buvo patenkama tik su specialiais leidimais (nuvykę be jų rizikavo būti nubausti vienu metų laisvės atėmimo bausme). Pasienio zoni iš pradžių (1946 m. birželio 29 d. SSRS MT sprendimu) buvo priskirtos Vilkaviškio ir Marijampolės apskritys, bet 1948 m. gruodį apskritis pertvarkant, pasienyje esantys valsčiai ir apylinkės įėjo į Kalvarijos apskrities sudėtį, tad 1949 m. gegužę ji tapo „režimine“⁵³. Vėliau vėl keičiantis administraciniam suskirstymui, pasienio režimas taikytas 3 Kauno apskrities rajonams (Kalvarijos, Lazdijų, Veisiejų) ir 7 Klaipėdos apskrities kaimo apylinkėms, o iš viso, su Vilniumi ir Kaunu, Lietuvos „režiminėse“ teritorijose 1952 m. gyveno apie 14 proc. gyventojų⁵⁴. Stiprinant padėties pasienyje kontrolę 1947 m. buvo paskirti operatyvinių įgaliotinių pasų režimui etatai⁵⁵. Valstybės saugumui pavaldūs pasienio apsaugos pareigūnai, pasitelkę milicininkus, nuolat tikrino traukinių, kito visuomeninio transporto keleivių dokumentus, rengė naktinius reidus keliuose.

„Režiminio“ miesto statusą norėta suteikti ir Klaipėdai, bet po Stalino mirties uždarytose teritorijose skaičius mažintas. Atsižvelgdama į 1953 m. spalio 21 d. SSRS MT nutarimą (juo „režimo“ statuso neteko 150 miestų ir vietovių) ir Lietuvos SSR MT po kelių mėnesių buvo priversta nutarti ypatingą pasų režimą palikti tik sostinėje ir pasienio zonoje⁵⁶. Tačiau greitai situacija pasikeitė – pradėjus grįžti tremtiniams ir lageriuose įkalintiems politiniams kaliniams, bandyta užkirsti kelią jiems apsigyventi Kaune, todėl šis miestas 1956 m. vėl tapo „režiminiu“⁵⁷.

Padirbtų dokumentų paklausa

Atrodytų, pasų režimas suteikė milicijos ir saugumo pareigūnams veiksmingą gyventojų kontrolės instrumentą – nelegaliai gyvenantys žmonės, vengiantys represijų neturėjo galimybių gauti dokumentų pasų punktuose, jų padėtį labai pablogino nuolatinių patikrinimų grėsmė, būtinybė pateikti tvarkingus sovietinius dokumentus įsidarbinant. Pokariu tokių žmonių Lietuvoje gyveno dešimtys tūkstančių – ne tik partizanai, bet ir mobilizacijos vengiantys jaunuoliai, žmonės, išvengę tremties, pabėgę iš tremties vietų ir kt. Jiems teko ieškoti galimybių įsigyti fiktyvius dokumentus. Tad pastarųjų paklausa buvo gana didelė, pradedant gimimo datos ar pavardės korekcijomis (pvz., moterims susigrąžinant mergautines pavardes) ir baigiant naujų dokumentų išgalvotomis pavardėmis padirbimu. Suprantama, gyvenimas su fiktyviais dokumentais ir jų įsigijimas buvo susijęs su rizika, be to, kokybiški dokumentai kainavo nemažus pinigus.

Amžininkų atsiminimai ir archyvų dokumentai liudija, kad dokumentų klastojimas buvo gana pa-

⁵² Постановление Президиума ЦК КПСС „Об упразднении паспортных ограничений и режимных местностей“. 20 мая 1953 г. [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://istmat.info/node/57769>>.

⁵³ Visiškai slapti raštai: M. Gedvilo 1949 m. balandžio 16 d. raštas SSRS MT pirmininko pavaduotojui L. Berijai ir SSRS MT 1949 m. gegužės 18 d. nutarimas nr. 6877-rs. GARF, f. R-5446a, ap. 51a, b. 5072, l. 3, 5.

⁵⁴ Visiškai slapta Lietuvos SSR VRM MV viršininko Sokolovskio 1952 m. sausio 29 d. ataskaita „Pasų režimo organizavimas ir užtikrinimo priemonės Lietuvos SSR“. LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 6, l. 3.

⁵⁵ Ten pat, l. 8.

⁵⁶ Slaptas Lietuvos SSR MT 1954 m. sausio 6 d. nutarimas nr. 7-c, ten pat, b. 12, l. 1.

⁵⁷ TININIS, V. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. Vilnius: Enciklopedija, 1994, p. 81.

plitęs. Kunigai išduodavo fiktyvius gimimo metrikų išrašus, pažįstami išrašydavo pažymas apie darbo vietą. Savų žmonių atsirasdavo pasų punktuose ir staluose – antai 1945 m. pasportizacijos metu buvo suimtos Šiaulių valsčiaus pasų punkto techninės darbuotojos Jakimavičiūtė ir Leliūnaitė, išdavusios 115 laikinųjų pažymėjimų be reikiamų dokumentų⁵⁸. 1947 m. VRM Kariuomenės karo tribunolas 4 metų pataisos darbų lageryje bausme nuteisė 19-metės Tauragės civilinės būklės aktų metrikacijos biuro darbuotoją Gertrūdą Sutkaitytę ir pasų stale dirbusią Adelę Paulikaitę, kurių viena išrašinėjo fiktyvius pažymas, o kita pagal jas išduodavo dokumentus⁵⁹. Pasportizacijos kampanijų metu būdavo pasigendama nemažai laikinų pažymėjimų blankų, labai daug jų buvo nurašoma kaip sugadinti. Su naujaisiais dokumentais susijusių pažymų blankai iš karto pasirodė miestų ir miestelių turguose (pvz., Marijampolės ir Kauno apskrityse pardavinėti po 30–50 rub.)⁶⁰

Masiškumas, skuba, su kuria pokariu dalinti nauji sovietiniai dokumentai, pareigūnų patirties stoka buvo į naudą pogrindžiui, nelegaliai gyvenusiems žmonėms – nelabai paisyta griežtų instrukcijų išduoti dokumentus tik individualiai, įtartinų asmenų atpažinimą patikėti tik vietos sovietiniam bei partiniam aktyvui. Pasų stalų patikrinimai atskleisdavo daug pažeidimų – jų darbuotojai ir viršininkai dažnai girtaudavo, savinosi lėšas ir rinko neteisėtus mokesčius, išduodavo dokumentus už kyšius, pakeisdavo vardus ir pavardes, užmerkdamo akis trūkstant pažymų ar dokumentuose aptikus neleistinių pataisymų. Antai po Vilniaus miesto Milicijos valdybos pasų stalo patikrinimo 1950 m. konstatuota, kad griežto pasų režimo mieste nesilaikoma – būdavo priregistruojami teisti asmenys, gyveno daug niekur nedirbančių, neturinčių teisės gyventi sostinėje asmenų⁶¹.

Gana palankias sąlygas dokumentams klastoti sudarė prasta jų kokybė. Tik pasai ir kariniai bilietai turėjo įprastinių knygeliių formą. Greičiausiai taupumo sumetimais laikini pažymėjimai išrašinėti ant perpus sulenкто lapelio. Jų kokybė buvo prasta, nors, kaip ir pasuose, keičiant juose įrašus galėjo būti pažeistas apsauginis tinklelis. Jie turėjo dar keletą apsaugos priemonių – naudotas specialus rašalas ir klijai, ant fonuotraukos viršutinio dešinio kampo dėtas herbinis antspaudas, ant apatinių kampų – specialiu presu būdavo įspaudžiamas reljefinis spaudas. Dokumento savininkas privalėjo jame pasirašyti specialiu rašalu.

Dokumentai dažniausiai padirbinėti, naudojant kitų asmenų dokumentus, perklijuojant nuotraukas. Antai vienas dokumentų padirbėjas Kaune chemikalais arba trintuku panaikindavo senus įrašus ir išrašydavo naujus, registracijos spaudus darė pasinaudodamas vaškiniu popieriumi – ant jo tušu nukopijuotus spaudus sudrėkindavo ir prispausdavo prie dokumento. Taip jis įregistruodavo ir išregistruodavo, be to, išduodavo padirbtas pažymas apie darbovietę, gamino pasus ir karinius bilietus. Vyro rizika atsipirko: padirbtas registracijos spaudas kainavo 100–200 rub., karinis bilietas – 800–1500 rub. Klientų sulaukdavo net iš Rygos, kur padirbti dokumentai kainavo gerokai brangiau, 2000–2500 rub.⁶² Kainos Lietuvoje buvo labai skirtingos, pvz., 1947 m. vienas informatorius saugumo nurodymu užsisakė pasą ir karinį bilietą net už 8000 rub., nes, anot jo, „pigiau negalima, nes [padir-

⁵⁸ Visiškai slapta 1945 m. lapkričio 13 d. Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiuo instrukcija dėl Lietuvos SSR laikinų dokumentų išdavimo kaimo gyventojams ir jų įregistravimo, ten pat, b. 2, l. 45.

⁵⁹ G. Sutkaitytės, A. Paulikaitės ir kt. baudžiamoji byla, 1947 m. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7688/3, l. 172–180. Beje, A. Paulikaitė, išdavinėjusi dokumentus nuo sovietų režimo represijų besislapstantiems žmonėms, Lietuvos Respublikos nebuvo reabilituota (neva, padariusi tik tarnybinį nusikaltimą, ne politinį).

⁶⁰ Visiškai slapta Lietuvos SSR NKVD MV viršininko pavaduotojo Kupčiūno 1946 m. kovo 25 d. ataskaita apie dokumentų išdavimą gyventojams, gyvenantiems Lietuvos SSR kaimo vietovėse (1945.XI-1946.III). LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 2, l. 13.

⁶¹ Visiškai slapta 1950 m. rugpjūčio 28 d. ataskaita Lietuvos SSR valstybės saugumo ministrai Kapralovui „Apie Vilniaus miesto milicijos skyrių ir Milicijos valdybos Pasų skyriaus darbo patikrinimo rezultatus“. LYA, f. K-16, ap. 1, b. 53, l. 43–58.

⁶² Stepo Januškevičiaus 1950 m. vasario 17, kovo 3 d. apklausų protokolai. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35333/3, l. 274, 289.

binėtojas] turi duoti [kyši] pasų stale ir vojenkomate [t. y. kariniame komisariate]“⁶³. 1949 m. birželio mėn. Kaune buvo suimta 17 žmonių grupė, gaminusi fiktyvius dokumentus pogrindžiui, ji netgi rengėsi išleisti padirbtų pinigų. Kratos metu buvo rasta spausdinimo įranga, pinigų, taip pat motorinė valtis, kuria grupės nariai ketino pabėgti į Švediją⁶⁴.

Fiktyvių dokumentų rinka naudojosi ne tik „nelegaliai“, bet ir saugumas. Dokumentų padirbėjų represuoti neskubėta – užverbuoti jie tapdavo patraukliu masalu, padedančiu pritraukti nelegaliai gyvenančius žmones. Žinių apie tarpininkavimą išsigyjant dokumentus skleidimas buvo dažno agento užduotis. Tokie dokumentai tapo ypač paklausūs po 1948–1949 m. represijų, kai masiškai tremiant partizanų ir jų rėmėjų šeimų narius, nusavinant nuosavybę nemažai jų stengėsi apsigyventi miestuose. Saugumui teliko sekti žmones, kuriuos pats aprūpino padirbtais dokumentais, ir „dokumentuoti anti-sovietinę veiklą arešto sankcijai gauti“⁶⁵. Kaip rašyta vienoje Milicijos valdybos ataskaitų 1952 m.: „MGB organai naudojami pasų sistema, vykdydami operatyvines kombinacijas, siekiant per agentus išvesti nacpogrindžio dalyvius ir banditus iš jų slėptuvių į miestus, sulaukyti ir per juos pasiekti bandas ir nacpogrindį.“⁶⁶ 1951 m. būta „kombinacijų“, kai, suėmus būrių vadus, ieškojusius kelių įgyti fiktyvius dokumentus, buvo sunaikintos 8 ir 13 partizanų grupės⁶⁷.

Sunku pasakyti, kiek nelegaliai gyvenusių ir fiktyvius dokumentus įsigijusių asmenų buvo sulaukyta arba po 1955 m. legalizavosi, bet būta atvejų, kai žmonės visą gyvenimą gyveno svetimomis pavardėmis.

Išvados

Skirtingai nuo SSRS ir net kitų Pabaltijo respublikų, kur asmens tapatybės dokumentus iš pradžių gavo tik „režiminių“ teritorijų gyventojai, Lietuvos SSR jau 1944 m. pradėta visuotinė pasportizacija. Skubotas pasų režimo įvedimas turėjo padėti represiniams organams kovoti su antisovietiniu pogrindžiu, išaiškinti besislapstančius nuo mobilizacijos ir represijų, gyvenančius nelegaliai asmenis. Pasų režimas sudarė tam palankias sąlygas: pasitelkdama vietos valdžios institucijų išduodamas pažymas, milicija ėmė kaupti išsamius individualius duomenis apie asmenis, jų gyvenamąją vietą, užsiėmimą, teistumą ir kt., miestuose ir kaimo vietovėse buvo organizuojami nuolatiniai dokumentų patikrinimo reidai. Be to, dauguma gyventojų 1944–1953 m. gavo ne pasus, o trumpalaikius (vienerių metų) laikinuosius pažymėjimus ir buvo priversti kasmet atnaujinti duomenis apie save. Pasų režimo įvedimas traktuotinas kaip svarbus Lietuvos sovietizavimo veiksnys, nes didino milicijos ir saugumo padalinių įgaliojimus miestuose ir valsčiuose, prisidėjo įtvirtinant raštvedyboje rusų kalbą.

Pasų režimo biurokratija sudarė geras sąlygas surinkti kompromituojančius duomenis apie asmenis, stebėti jų judėjimą, skverbtis į pogrindį. Tačiau darbas su dokumentais, jų kartotekomis buvo gana sudėtingas, tam reikėjo intelektualinių pajėgų. Jų menkai išsilavinusiems milicijos ir saugumo pareigūnams stigo, abi žinybos sunkiai koordinavo bendradarbiavimą. Būdavo fiksuojama nemažai pasų režimo pažeidimų, plito fiktyvūs dokumentai, išrašyti pateikus suklastotus duomenis. Vis dėlto, nors milicija ir neišnaudojo viso „Pasų nuostatuose“ numatyto sovietinio pasų režimo veikimo potencialo, tai buvo itin veiksminga gyventojų kontrolės priemonė.

⁶³ Informatoriaus „Z“ 1947 m. lapkričio 26 d. pranešimas. LYA, f. K-30, ap. 1, b. 473, l. 22.

⁶⁴ Visiškai slaptas Kauno MGB skyriaus viršininko pavadootojo Lapino 1950 m. gegužės 23 d. raštas Kauno miesto LKP(b) komiteto sekretoriui K. Gabdankui. LYA, f. 18, ap. 1, b. 95, l. 111.

⁶⁵ Visiškai slaptas Zarasų raj. MGB skyriaus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1953 m. sausio mėn. [diena nenurodyta]. LYA, f. K-19, ap. 1, b. 26, l. 51.

⁶⁶ Visiškai slapta Lietuvos SSR VRM MV viršininko Sokolovskio 1952 m. sausio 29 d. ataskaita „Pasų režimo organizavimas ir užtikrinimo priemonės Lietuvos SSR“. LYA VRM DS, f. V-102, ap. 1, b. 6, l. 16–17.

⁶⁷ Ten pat, l. 16.

LITERATŪRA

Archyviniai šaltiniai

- 1944 m. rugpjūčio 12 d. Lietuvos SSR LKT slapta nutarimas nr. 75. Lietuvos ypatingojo archyvo Vidaus reikalų ministerijos dokumentų skyrius (*LYA VRM DS*), f. V-102, ap. 1, b. 1.
- 1944 m. lapkričio 23 d. Lietuvos SSR LKT slapta nutarimas nr. 200/c. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 1.
- 1944 m. gruodžio 17 d. Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro visiškai slapta įsakymas. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 1.
- 1944 m. gruodžio 30 d. Lietuvos SSR LKT nutarimas nr. 236. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 1.
- 1945 m. sausio 30 d. Lietuvos SSR LKT slapta nutarimas nr. 39-c. Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (*GARF*), f. R-9415, ap. 3, b. 1414.
- 1945 m. visiškai slapta ataskaita „Apie darbą, padarytą atkuriant pasų sistemą Lietuvos SSR teritorijoje 1944 m. lapkričio 21-1945 m. sausio 29 d.“. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 1.
- 1945 m. lapkričio 13 d. Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno visiškai slapta instrukcija dėl Lietuvos SSR kaimo gyventojų laikinų dokumentų išdavimo ir įregistravimo. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 2.
- 1945 m. gruodžio 26 d. Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro visiškai slapta įsakas „Dėl disciplininių nuobaudų už nepatenkinamą darbą išduodant dokumentus Lietuvos SSR kaimo gyventojams ir nesavalaikį atskaitomybės pateikimą“. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 1.
- 1946 m. kovo 25 d. Lietuvos SSR NKVD Milicijos valdybos (MV) viršininko pavaduotojo Kupčiūno visiškai slapta ataskaita apie dokumentų išdavimą gyventojams, gyvenantiems Lietuvos SSR kaimo vietovėse (1945.XI-1946. III). *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 2.
- 1947 m. balandžio 12 d. Estijos SSR MT pirmininko A. Veimerio ir Estijos KP(b) CK sekretoriaus N. Korotamo raštas SSSR MT pirmininko pavaduotojui V. Molotovui. *GARF*, f. R-5446, ap. 49a, b. 3328.
- 1947 m. liepos 12 d. SSSR MT slapta nutarimas nr. 8884rs. *GARF*, f. R-5446, ap. 49a, b. 3328.
- 1947 m. lapkričio 26 d. informatoriaus „Z“ pranešimas. Lietuvos ypatingasis archyvas (*LYA*), f. K-30, ap. 1, b. 473.
- 1947 m. G. Sutkaitytės, A. Paulikaitės ir kt. baudžiamoji byla. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 7688/3.
- 1949 m. balandžio 16 d. M. Gedvilo visiškai slapta raštas SSSR MT pirmininko pavaduotojui L. Berijai. *GARF*, f. R-5446a, ap. 51a, b. 5072.
- 1949 m. gegužės 18 d. SSSR MT slapta nutarimas nr. 6877-rs. *GARF*, f. R-5446a, ap. 51a, b. 5072.
- 1950 m. vasario 17, kovo 3 d. Stepo Januškevičiaus apklausų protokolai. *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 35333/3.
- 1950 m. gegužės 23 d. Kauno MGB skyriaus viršininko pavaduotojo Lapino visiškai slapta raštas Kauno miesto LKP(b) komiteto sekretoriui K. Gabdankui. *LYA*, f. 18, ap. 1, b. 95.
- 1950 m. rugpjūčio 28 d. visiškai slapta ataskaita Lietuvos SSR valstybės saugumo ministrai Kapralovui „Apie Vilniaus miesto milicijos skyrių ir Milicijos valdybos Pasų skyriaus darbo patikrinimo rezultatus“. *LYA*, f. K-16, ap. 1, b. 53.
- 1951 m. Slapta pranešimas „Apie Lietuvos SSR milicijos organų darbą su pasais 1951 m. I pusmetį“. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 3.
- 1952 m. sausio 29 d. Lietuvos SSR VRM MV viršininko Sokolovskio visiškai slapta ataskaita „Pasų režimo organizavimas ir užtikrinimo priemonės Lietuvos SSR“. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 6.
- 1952 m. „Skaičiai apie Lietuvos SSR milicijos organų darbą su pasais 1952 m.“. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 11.
- 1953 m. sausio mėn. [diena nenurodyta] visiškai slapta Zarasų raj. MGB skyriaus agentūrinių-operatyvinių priemonių planas. *LYA*, f. K-19, ap. 1, b. 26.
- 1953 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos SSR VRM MV Pasų skyriaus viršininko Sergejevo „Pažyma apie milicijos organų darbo rezultatus, vykdant LSSR MT [1953 04 04] nutarimą nr. 274-cc“. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 11.
- 1953 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos SSR VRM MV Pasų skyriaus viršininko Sergejevo „Pažyma apie LSSR VRM MV Pasų skyriaus darbą“. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 11.
- 1953 m. spalio 21 d. „Положение о паспортах“. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 12.

26. 1954 m. sausio 6 d. Lietuvos SSR MT slaptas nutarimas nr. 7-c. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 12.

27. 1954 m. birželio 26 d. Lietuvos SSR VRM MV Pasų-registracijos skyriaus viršininko Sergejevo slapta pažyma apie šio skyriaus darbą. *LYA VRM DS*, f. V-102, ap. 1, b. 13.

Publikuoti šaltiniai

28. DOGELIS, Povilas. *Kas pergyventa. 1930–1949 metų dienoraštis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017.

29. Jokūbo Dzienajevičiaus dienoraštis. *Lietuvos totoriai*, 2007, nr. 7/8, p. 20–24 [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://old.tbn.lt/web_doc/lietuvos%20totoriai%20107.pdf>.

30. MOCKUS, Algimantas. Su kamera per gyvenimą. *8 diena* [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://8diena.lt/2017/05/08/algimantas-mockus-su-kamera-per-gyvenima/>>.

31. RAMANAUSKAS-VANAGAS, Adolfas. *Daugel krito sūnų... Partizanų gretose*, Vilnius: LGGRTC, 2007.

32. ŽVINYŠ, Jonas. *Mano gyvenimo užrašai*. Vilnius: Mintis, 1993.

33. Постановление Президиума ЦК КПСС „Об упразднении паспортных ограничений и режимных местностей“. 20 мая 1953 г. [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://istmat.info/node/57769>>.

Istoriografija

34. KASPARAS, Kęstutis. Okupantų veiksmai siekiant demoralizuoti ir dezorganizuoti pasipriešinimą 1945 m. vasarą [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://genocid.lt/Leidyba/3/Kestutis_Kasparas.htm>.

35. PUŠINSKYTĖ, Lijana. Antisovietinis pasipriešinimas Klaipėdos krašte 1945–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2009, nr. 2(26), p. 50–72.

36. SINKEVIČIUS, Vytautas. *Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais*. Vilnius: Standartų sp., 2002.

37. SRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.

38. TININIS, Vytautas. *Komunistinio režimo įtvirtinimas Lietuvoje ir jo nusikaltimai. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. Vilnius: Margi raštai, 2009.

39. TININIS, Vytautas. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. Vilnius: Enciklopedija, 1994.

40. ZUBKOVA, Jelena. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*. Vilnius: Mintis, 2007.

41. БАЙБУРИН, Альберт. Введение паспортной системы в СССР. In *Окончательная бумажка или отчужденное свидетельство? Статус документа в культуре*. Москва, 2012, с. 75–102.

42. БАЙБУРИН, Альберт. *Советский паспорт: история, структура, практика*. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2017.

43. ЛЮБАРСКИЙ, Кронид. Паспортная система и система прописки в России [interaktyvus. Žiūrėta 2018 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.hrighs.ru/text/b2/Chapter5.htm>>.

THE INTRODUCTION OF THE SOVIET PASSPORT REGIME IN THE LITHUANIAN SSR IN 1944–1953

Regina Laukaitytė

S u m m a r y

Unlike in the USSR and even in the other Baltic republics in which initially only the inhabitants of the “regime” territories received identity documents, the universal issuance of passports in the Lithuanian SSR was carried out in 1944–1946. The hurried introduction of the passport regime had to help the repressive institutions fight against the anti-Soviet underground, to unmask the illegally living people hiding from mobilization as well as repressions. The passport system created favorable conditions for this: making use of the certificates issued by the institutions of local governments, the militia began to collect individual data about the place of residence, occupation, previous conviction, etc. of individuals, in the cities and rural localities frequent campaigns of checking document were organized. Moreover, the majority of the population in 1944–1953 did not receive passports, but temporary (one-year duration) documents and were forced to renew the data about themselves every year.

The work with the personal identity documents, their card files was quite complicated, demanded intellectual forces, which the poorly educated militia and security officials lacked, both departments coordinated cooperation with difficulty. There were frequent violations of the passport system, counterfeit documents were wide spread. Nevertheless, even if the militia did not use the full potential foreseen in the “Passport Provisions” for the functioning of the Soviet passport system, it was a very effective measure for controlling the population.

Įteikta 2018 m. kovo 6 d.

Priimta publikuoti 2018 m. balandžio 30 d.